

I. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Капська А.Й.

НПУ імені М.П.Драгоманова

УДК 37.013.42:37.046.16

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ ФУНКЦІОНАЛЬНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

Анотація

У статті розкриваються основні теоретичні положення, що стосуються реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями та розробки індивідуальної програми реабілітації.

Ключові слова: реабілітація, закономірності, принципи, функціональне обмеження.

Анотация

В статье раскрываются основные теоретические положения, касающиеся реабилитации детей с ограниченными функциональными возможностями и разработки индивидуальной программы реабилитации.

Ключевые слова: реабилитация, закономерности, принципы, функциональные ограничения.

Annotation

The article revealed the major theoretical positions concerning the rehabilitation of children with limited functionality and development of individual rehabilitation programs.

Key words: rehabilitation, laws, principles, functional limitations.

Виявлені закономірності, представляючи одну із найбільш важливих складових теорії соціально-педагогічної реабілітації, обумовлюють її зміст у практиці соціальної роботи з дітьми з обмеженими можливостями і визначають стратегічні шляхи впровадження наукових досягнень у сфері соціального захисту. Основні закономірності базуються на принципах, які обумовлюють їхній зміст. Ці принципи представлені на рис. 1.

До загальних закономірностей слід віднести: *зміну сутності державної політики стосовно дітей з обмеженими можливостями і вироблення певних механізмів для її реалізації.*

Основною передумовою успішного вирішення актуальних проблем соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями є державна політика щодо інвалідів. Саме так, у некоректній формі, формулюються поки всі державні документи стосовно даної категорії осіб з обмеженими функціональними можливостями.

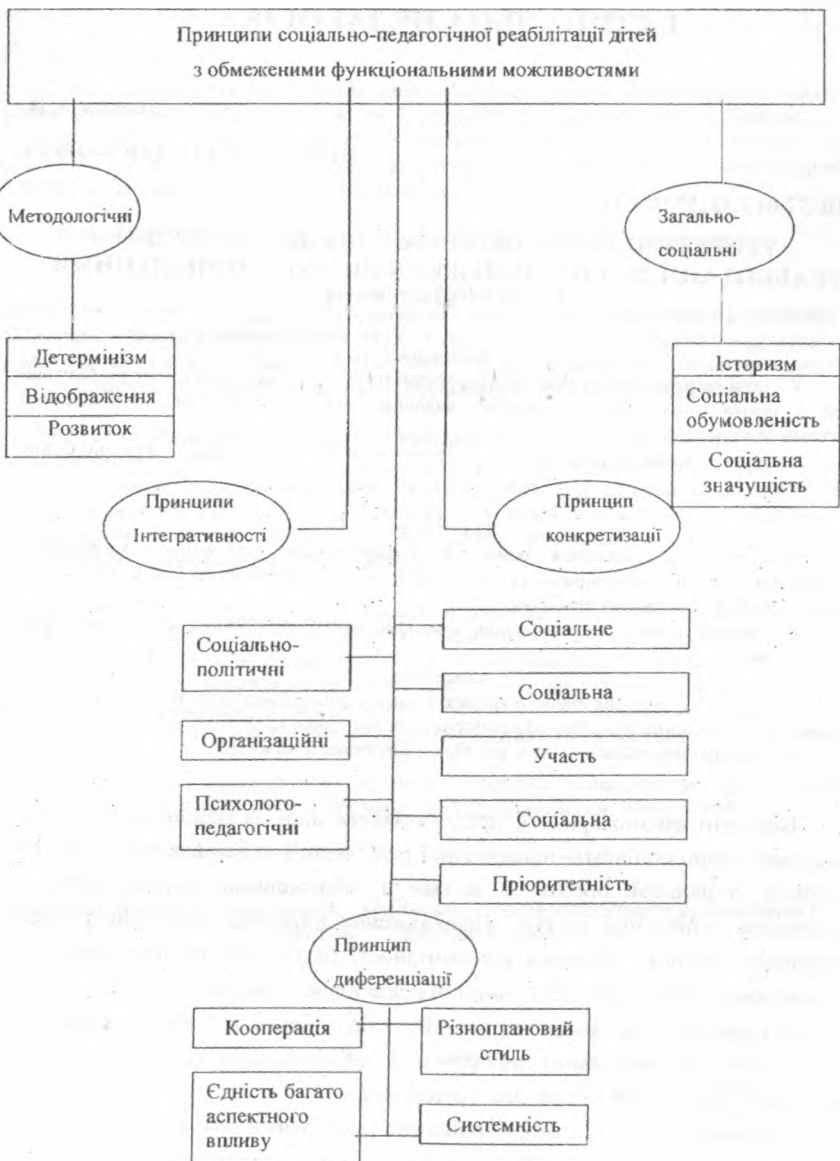

Рис. 1. Принципи соціально-педагогічної реабілітації

Обмеженість життєдіяльності дитини проявляється у повній чи частковій утраті нею здатності здійснювати самообслуговування,

переміщення, орієнтацію, спілкування, контроль за своєю поведінкою, а також повноцінно займатися ігровою, навчальною чи трудовою діяльністю.

Через це важливим завданням держави є забезпечення соціальної захищеності інвалідів, створення ним необхідних умов для індивідуального розвитку, реалізації інтелектуального чи творчого потенціалу. Це здійснюється завдяки участі інвалідів у відповідних державних програмах, розроблених на основі врахування виявлених потреб і регулюється наданням соціальної допомоги у передбачених законодавством видах для усунення наявних перешкод. З цією метою держава визначає для дітей з обмеженими можливостями додаткові гарантії для реалізації їхніх прав і законних інтересів, проявляючи при цьому особливу турботу про дітей. Хоча слід сказати, що сьогодні ці діти і їхні сім'ї відносяться до найбільш соціально незахищеної категорії населення.

За останні роки в державі і суспільстві визначилися позитивні тенденції в галузі соціальної політики по відношенню до дітей з обмеженими можливостями і їхніх сімей, що знайшло своє відображення у першій із зазначених закономірностей. Розроблено низку документів, згідно з якими державні структури, громадські об'єднання, залучаючи до цього приватні ініціативи, покликані здійснювати заходи, спрямовані не лише на охорону здоров'я населення і профілактику інвалідності, але й на створення умов для реабілітації інвалідів, задоволення їх інтересів, інтеграцій у суспільство і професійну діяльність.

Досить ефективним механізмом реалізації державної політики і вирішення проблем інвалідів в Україні стали загальнодержавні і регіональні програми, які об'єднують усі зусилля різних відомств. Особливе місце в цьому списку посідає цільова Концепція ранньої соціальної реабілітації дітей-інвалідів, схвалена постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2000 року № 1545 та Закон України про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні від 5 липня 2001 року.

Наступна загальна закономірність – розробка і вдосконалення нормативно-правової бази соціальної роботи з дітьми з обмеженими можливостями.

Вітчизняний і зарубіжний досвід засвідчує, що соціальну роботу з дітьми, котрі мають функціональні обмеження необхідно проводити постійно з урахуванням нормативно-правової бази документів світового співтовариства (установчі акти, декларації, пакти, конвенції, рекомендації і резолюції ООН, ВОЗ, МОР, ЮНЕСКО, ЮНІСЕФ та ін.), та законодавчих і підзаконних актів України.

У практиці соціальної реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями залучають такі базові документи світового співтовариства: Всесвітня декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Декларація

соціального прогресу і розвитку (1969р.), Декларація про праґа розумово відсталих осіб (1971 р.), Конвенція про права дитини (1989 р.), Всесвітня декларація про особливості впливання, захисту і розвитку дітей (1990 р.), Конвенція і Рекомендації про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів (1983 р.) та інші.

Незаперечним є те, що головним серед цих документів, який становить загальне підґрунтя і вимоги для прийняття конкретних заходів у національному і міжнародному плані в галузі захисту прав інвалідів, а також сприяння щодо включення їх у нормальне життя суспільства, є Декларація про права інвалідів, прийняття Генеральною асамблеєю ООН у грудні 1971 року. Розробляючи цю стратегічну лінію далі, Конвенція про права дитини підкреслює:

- Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому чи фізичному плані дитина має вести, повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність, сприяють її впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства.
- Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливу турботу, заохочують і забезпечують надання, за умов наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, і відповідаальному за турботу про неї допомоги, про яку подано прохання і як відповідає стану дитині та становищу її батьків чи інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.

Даний документ наголошує ще й на тому, що держави-учасниці мають праґво на обмін інформацією, включаючи й інформації про методи реабілітації, що дозволяє всім державам, і Україні в тому числі, поліпшити свої можливості і знання, а також розширити свій досвід у цій галузі.

Слід звернути увагу на один важливий нюанс: права дитини, в тому числі із обмеженими можливостями, зароджуються в сім'ї, яка є природним середовищем для зростання і добробуту всіх її членів, особливо дітей. У плані соціальної роботи незаперечним є факт, що права людини і дитини невіддільні від сім'ї, саме сім'я є їхнім гарантом. Цим самим дитина захищена від будь-яких посягань на свою гідність.

Деякі аспекти розробки й удосконалення нормативно-правової бази в галузі соціальної роботи з дітьми і молоддю з обмеженими функціональними можливостями наявна в Україні не лише на загальнодержавному рівні, але й на регіональному.

Отже, друга загальна закономірність, яка проявляється в інтенсивному розвитку і вдосконаленні нормативно-правової бази соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими функціональними можливостями має важливе значення як юридична база цієї діяльності.

Розгортання соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженими функціональними можливостями щодо їх інтеграції потребує того, що

суспільство має сприяти створенню мережі реабілітаційних центрів для таких груп дітей, де здійснюється профорієнтація завдяки профнавчанню, консультації з правових проблем, надається конкретна допомога по працевлаштуванню. Все це потребує кваліфікованої роботи, що зумовлює ще одну загальну закономірність зростання потреб сім'ї, яка виховує дитину з обмеженими функціональними можливостями, у кваліфікованій соціальній допомозі, що передбачає різноманітні види реабілітації.

Спостереження і вивчення особливостей роботи з дітьми з обмеженими можливостями дозволило нам визначити ряд *специфічних закономірностей*. загальною особливістю їх стало те, що дитина-інвалід у будь-якому аспекті специфічних закономірностей не може розглядатися поза сім'єю, де вона проходить первинні стадії соціалізації. Тому першу специфічну закономірність ми визначаємо як *залежність ефективності соціально-педагогічної реабілітації дитини з обмеженими можливостями від мобілізації потенціалу сім'ї*.

З одного боку, сім'я як спільнота є об'єктом багатоаспектного впливу з боку різних соціальних інститутів. Власний потенціал сім'ї і дієздатність, які є головною підтримкою дитини з проблемами у розвитку в процесі реабілітації, багато в чому залежать від ефективності, адресності і педагогічної доцільності допомоги держави і суспільства.

Безперечно, власний потенціал сім'ї є комплексним, інтегративним показником її соціальної стабільності. Його дієвість поширюється на всіх членів сім'ї, які, при потребі, спроможні мобілізувати свої ресурси для підтримки того, хто їх найбільше потребує. Виходячи з таких позицій, можна стверджувати, що власний потенціал сім'ї є важливою ланкою в загальній системі реабілітаційних заходів, тим додатковим ресурсом, значення якого важко переоцінити.

Таким чином, величезний діапазон і унікальність засобів впливу роблять її одним із найбільш сильних засобів соціалізації, соціальної підтримки і захисту особистості, формування в ній загальнолюдських і до того ж індивідуалізованих властивостей.

Другою специфічною закономірністю соціально-педагогічної реабілітації проблемних дітей є *реалізація індивідуальної програми реабілітації для кожної дитини з обмеженими можливостями згідно з її реабілітаційним потенціалом*.

Сьогодні соціальна допомога не може носити абстрактний характер. Предметом уваги спеціаліста є сім'я з притаманними лише їй проблемами. Одне і те ж захворювання, наприклад ДЦП, має десятки різновидів, складних комбінацій первинних і вторинних дефектів. Особистість дитини, яка є унікальною сама по собі, а у поєднанні з виявленими відхиленнями є взагалі неповторною. Цим і пояснюється необхідність індивідуального підходу до

реабілітації, що повинне знайти реальне відображення у повсякденній роботі з дітьми.

Індивідуальна програма реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями представляє собою перелік реабілітаційних заходів, спрямованих на відновлення здібностей дитини до побутової, суспільної, майбутньої професійної діяльності згідно з її потребами, колом інтересів, рівнем домагань з урахуванням спрогнозованого потенціалу його соматичного стану, психофізіологічною витривалістю, соціального статусу і реальних можливостей соціального середовища.

Реалізація індивідуальної програми характеризується *чітко вираженим психолого-педагогічним наповненням усіх реабілітаційних заходів*. При цьому простежується послідовність, комплексність і неперервність при виконанні індивідуальних програм.

Розробка індивідуальної програми реабілітації дитини з обмеженими функціональними можливостями включає такі етапи:

- проведення реабілітаційно-експертної діагностики;
- оцінка реабілітаційного потенціалу, який включає власний потенціал сім'ї, котра виховує дитини;
- реабілітаційний прогноз;
- визначення адекватних заходів, технічних засобів та послуг, які дають змогу дитині відновити порушені чи компенсувати втрачені здібності до виконання побутової, пізнавальної діяльності, рухової активності з врахуванням вікових особливостей дитини.

Третя специфічна закономірність соціально-педагогічної реабілітації дитини з обмеженими функціональними можливостями полягає *в об'єднанні зусиль сукупного потенціалу соціуму для найбільш повного задоволення потреб сім'ї дитин з проблемами здоров'я і розвитку*.

У даному випадку йдеться про інтеграцію діяльності як державних органів, так і громадських, приватних ініціатив різного профілю з метою найбільш повного задоволення потреб даної категорії сімей у її самореалізації, розкриття власної корисності.

Зазначена закономірність відображає залежність результатів реабілітації від міри впливу сукупного потенціалу соціуму як багатомірного явища: життєве середовище, соціальне мікросередовище, середовище пржиттєвння конкретної людини, життєвий простір, соціальний простір.

Соціум, у якому традиційно відбувається процес соціалізації особистості дитини з обмеженими функціональними можливостями і яка виховується вдома, як правило, має два виміри – сім'я і сімейно-сусідська спільнота.

Практика показує, що успіх реабілітації залежить від багатства зв'язків (контактів), у які вступає сім'я хворої дитини і яка обрала для себе інтегративний шлях розвитку.

Взаємодія соціуму і дитини та її сім'ї доповнюють один одного. Наприклад, спілкування і співробітництво здорових дітей і дітей з обмеженими функціональними можливостями призвело до народження нового соціального явища – волонтерського руху як прояву дитячого милосердя.

Отже, можна сказати, що третя специфічна закономірність соціально-педагогічної реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями досить тісно пов'язана як із загальними закономірностями, так із двома попередніми, специфічними закономірностями, що відображують найбільш істотні зв'язки і взаємозалежності між спеціалістами соціальної реабілітації, дитиною з обмеженими функціональними можливостями і її сім'єю, а також всіма соціальними інститутами, які повинні на різних рівнях забезпечити ефективність процесу соціально-педагогічної реабілітації.

Визначені загальні і специфічні закономірності соціально-педагогічної роботи та принципи соціально-педагогічної реабілітації дітей і молоді з обмеженими функціональними можливостями дозволили окреслити принципи діяльності фахівця, котрий спеціалізується на роботі з дітьми з обмеженими функціональними можливостями:

- дотримання прав дитини;
- надання державних гарантій у сфері соціального обслуговування;
- забезпечення отримання рівних можливостей щодо отримання соціальних послуг і їх доступності для дітей і молоді даної категорії;
- наступності всіх видів соціального обслуговування;
- орієнтації соціального обслуговування на індивідуальні потреби;
- пріоритетності заходів по соціальній адаптації дітей-інвалідів і молодих інвалідів;
- відповідальності органів державної влади, органів місцевого самоуправління за збереження прав дітей-інвалідів у сфері соціального обслуговування.

У забезпеченні соціальної допомоги і підтримки дітей з обмеженими функціональними можливостями помітну роль відіграє фахівець, котрий повинен:

- забезпечити допустиме і доцільне посередництво між особистістю дитини, сім'ї, з одного боку, і суспільством, з різними державними і громадськими структурами;
- виконувати своєрідну роль "третьої особи", зв'язуючої ланки між дитиною і мікросередовищем, між дитиною і молоддю з обмеженими можливостями і здоровими людьми, сім'єю і суспільством;
- впливати на спілкування інваліда і його відносини у мікросоціумі, стимулювати, спонукати його до тієї чи іншої діяльності, яка буде сприяти її прогресивному розвитку;

" допомагати сім'ї, котра виховує дитину з обмеженими функціональними можливостями, організувати спеціалізовані види реабілітації, причому необхідно враховувати, що медична реабілітація не має чіткого відмежування від психологічної, педагогічної, соціально-економічної та професійної.

Зважаючи на законодавчу базу та особливості потреб дітей і молоді з функціональними обмеженнями важливою умовою у допомозі такій категорії людей є незаперечна реалізація Державних програм (2001 р.), що сприяє захисту інвалідів.

У межах даної програми виконується низка заходів, які стосуються окремих аспектів проблеми соціально-педагогічної реабілітації (див. мал. 1). Серед них можна назвати такі:

1. *Програмно-методичне забезпечення спеціальних (корекційних) освітніх установ.*

Мається на увазі розробка змісту спеціальної освіти, соціально-трудової адаптації, психолого-педагогічної реабілітації дітей з порушенням інтелекту.

2. *Підготовка і підвищення кваліфікації кадрів, котрі працюють з дітьми з обмеженими можливостями.*

Створюються пакети науково-методичних навчальних матеріалів для спеціалістів і батьків щодо забезпечення групового та індивідуального навчання дітей з порушенням емоційно-вольової сфери у ході інтеграції в середовище здорових ровесників.

3. *Створення нових і розвиток діючих Центрів реабілітації дітей з обмеженими можливостями.*

З метою поліпшення їхньої роботи на сьогодні розроблена модель психолого-педагогічної консультації з діагностичним підходом.

4. *Створення нових освітніх моделей для дітей-інвалідів.*

Таким чином в Україні робляться перші кроки у плані впровадження моделі інтегрованого виховання і навчання дітей з відхиленнями у розвитку. І ця проблема потребує свого вирішення в науковому світі.

Література

1. *Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю з функціональними обмеженнями.* Навчально-методичний посібник для соціальних працівників і соціальних педагогів // За ред. А.Й. Капської -К.: ДЦССМ, 2003.

2. *Мостіпан О.* Державна політика щодо інвалідів і перспектива та пріоритети // Соціальний захист. - 2002. - №11.

3. *Войтенко В. П., Кошель Н. М.* Інвалідність в Україні: демографічні студії. - К.: Науковий світ, 2008. - 197с. — Бібліогр.: С. 192-194.

4. *Закон України "Про реабілітацію інвалідів в Україні":* За станом на 3 лютого 2006 року / Верховна Рада України. - К.: Парламентське видавництво, 2006.

5. *Система центрів соціальної реабілітації дітей з інвалідністю в Україні:* Довідник / Інститут соціальної політики / А.Г. Шевцов (уклад.). - К.: НТІ "Інститут соціальної політики", 2003.